

TOPIARIUS
STUDIA KRAJOBRAZOWE

Tom 1/2016

WYDAWCA:

Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Biologiczno-Rolniczy, Zakład Architektury Krajobrazu
ul. Ćwiklińskiej 1A, 35-601 Rzeszów
serwis internetowy czasopisma: www.topiarius.ur.edu.pl
kontakt: topiarius.redakcja@ur.edu.pl

REDAKTOR NACZELNY:

dr hab. inż. arch. Piotr Patoczka, prof. UR

REDAKCJA:

dr inż. arch. kraj. Agata Gajdek, dr Piotr Kołodziejczyk, dr inż. arch. Anna Sołtysik, dr inż. arch. kraj. Marta Pisarek, mgr inż. arch. kraj. Agnieszka Wójcik

RADA NAUKOWA:

prof. dr hab. inż. arch. Aleksander Böhm, prof. dr hab. inż. arch. Andrzej Kadłuczka, dr hab. inż. Zbigniew Czerniakowski, dr hab. inż. arch. Mykoła Bewz, dr hab. inż. arch. Piotr Patoczka

RECENZENCI TOMU:

prof. dr hab. arch. Aleksander Böhm, dr hab. inż. Zbigniew Czerniakowski, prof. UR, dr hab. inż. Beata Gawryszewska, dr hab. art. rzeźb. Jerzy Grygorczuk, prof. dr hab. Krzysztof Młynarczyk, dr hab. inż. arch. Irena Niedźwiecka-Filipiak, dr hab. Krystyna Pudelska, prof. nadzw., dr hab. Barbara Szulczewska, prof. SGGW, prof. dr hab. inż. arch. Adam Szymski, prof. dr hab. Czesława Trąba, dr hab. Ewa Trzaskowska, KUL, dr hab. Piotr Urbański, prof. nadzw., prof. dr hab. inż. Kazimierz Wiech, dr hab. inż. arch. Agata Zachariasz, prof. PK

KOREKTA:

Ryszard Żelazny

TŁUMACZENIA STRESZCZEŃ:

autorzy tekstów

SKŁAD I PROJEKT OKŁADKI:

Anna Sołtysik, na okładce wykorzystano rysunek Piotra Patoczki

Czasopismo TOPIARIUS. Studia Krajobrazowe to recenzowane czasopismo naukowe, którego podstawową wersją jest wersja papierowa.

Wszelkie prawa zastrzeżone. Czasopismo, ani żaden jego fragment, nie może być drukowane ani reprodukowane bez pisemnej zgody wydawcy.

All rights reserved. No part of this publication may be printed or reproduced without permission in writing from the publisher.

ISSN 2449-9595 ISBN 978-83-63359-18-8

WYDAWCA WYKONAWCZY:

Wydawnictwo AMELIA Aneta Siewiorek
ul. dr J. Tkaczowa 186, 36-040 Boguchwała
tel. 17 853 40 23, tel. komórkowy 600 232 402
www.wydawnictwoamelia.pl
<http://wydawnictwoamelia.pl/sklep/>
e-mail: wydawnictwoamelia@go2.pl

Uniwersytet Rzeszowski
Wydział Biologiczno-Rolniczy
Zakład Architektury Krajobrazu

TOPIARIUS

STUDIA KRAJOBRAZOWE

Wydanie monograficzne

Tom 1

KRAJOBRAZ POLSKI. CUDZE CHWALICIE
Ochrona i kształtowanie rodzimego krajobrazu

Rzeszów 2016

SPIS TREŚCI

Piotr Patoczka <i>Od redakcji</i>	7
--------------------------------------	---

KRAJOBRAZ – ASPEKTY TEORETYCZNE

Beata J. Gawryszewska <i>Ginący krajobraz miejski. Przemiany struktury i funkcji zieleni miejskiej w XX i XXI wieku</i>	11
--	----

Anna Górka <i>Edukacja krajobrazowa dla ruralistyki</i>	25
--	----

Jerzy Potyrała, Tomasz Malczyk, Izabela Iwancewicz <i>Walidacja metody oznaczenia roli średniowiecznych fortyfikacji w aspekcie ochrony i kształtowania krajobrazu</i>	34
---	----

Krzysztof M. Rostański <i>Modelowanie heurystyczne naturalistycznych założeń zieleni</i>	54
---	----

Magdalena Wilkosz-Mamcarczyk <i>Procesy rewitalizacyjne i ich wpływ na jakość krajobrazu miejskiego</i>	64
--	----

KRAJOBRAZ KULTUROWY I JEGO TOŻSAMOŚĆ

Krzysztof Gawroński, Michał Uruszczak <i>Współczesne aspekty ochrony krajobrazu Górnego Śląska</i>	75
---	----

Katarzyna Kałużny, Ewa Hanus-Fajerska <i>Ogrody gospodarstw agroturystycznych szansą na zachowanie tradycyjnych ogrodów wiejskich</i>	87
--	----

Daniel Mikulski, Elżbieta Raszeja, Gabriela Klause <i>Ze studiów nad tożsamością miejsca. Problem kontynuacji formy dworu w krajobrazie wielkopolskiej wsi na obszarze ziemi średzkiej</i>	97
---	----

Paweł Nowak <i>Krajobraz kulturowy – aktywna ochrona przez wartościowanie</i>	115
--	-----

Karolina Porada <i>Kopce w krajobrazie Krakowa i okolic</i>	121
Elżbieta Raszeja, Agnieszka Skóra <i>Relacje między ekspozycją a tłem krajobrazowym w muzeach na wolnym powietrzu na przykładzie Wielkopolskiego Parku Etnograficznego</i>	131
Magdalena Rzeszotarska-Pałka <i>Tożsamość krajobrazu wsi Pomorza Zachodniego</i>	149
PROBLEMATYKA PLANOWANIA KRAJOBRAZU	
Agata Ćwik, Bernadetta Ortyl <i>Rozproszona zabudowa w górach – utracone krajobrazy?</i>	165
Maria Dankowska, Marek Koter, Małgorzata Saciuk, Aneta Tomczak <i>Czytelność dawnych układów ruralistycznych w planie współczesnego miasta na przykładzie Łodzi</i>	176
Wiesława Gadomska <i>Krajobrazowe konsekwencje rozwoju turystycznej bazy noclegowej w obszarze Krainy Wielkich Jezior Mazurskich</i>	193
Michał Uruszczak <i>Prognozy programu odnowy wsi jako część polityki regionalnej</i>	205
Barbara Wycichowska <i>Progresywna rewitalizacja krajobrazu miasta Łodzi</i>	216
WSPÓŁCZESNE PRZEKSZTAŁCENIA KRAJOBRAZU	
Bożena Łukasik <i>Kompozycje i zróżnicowanie form roślinnych na poznańskich placach miejskich</i>	235
Maciej Żołnierczuk, Beata Fornal-Pieniak, Ewa Rykała <i>Polski krajobraz „niskiej zieleni przydrożnej”</i>	248
Ewa Anna Rykała, Maciej Żołnierczuk <i>Przekształcenia tkanki roślinnej w krajobrazie miasta na przykładach placów rynkowych Mazowsza</i>	258

ASPEKTY PROJEKTOWANIA KRAJOBRAZU

- Magdalena Jaroniec, Michał Krzyżaniak, Dariusz Świerk, Piotr Urbański,
Miłosz Walerzak
*Problemy rewaloryzacji historycznych założeń ogrodowych, na przykładzie
konceptji zagospodarowania zabytkowego parku w Gorzynie* 273
- Grażyna Łaska, Katarzyna Urban
*Projekt koncepcyjny urzędzenia parku botanicznego
w śródmieściu Białegostoku* 289
- Anna Podolska, Ewa Trawińska
*Mała architektura z regionalnym akcentem we współczesnych rozwiązaniach
zagospodarowania terenu na przykładzie wsi Glinka w woj. śląskim* 304
- Miłosz Zieliński
*Odrębność i tożsamość przestrzeni publicznej jako wartość
dla lokalnej społeczności* 317

KRAJOBRAZ KULTUROWY I JEGO TOŻSAMOŚĆ

ZE STUDIÓW NAD TOŻSAMOŚCIĄ MIEJSCA. PROBLEM KONTYNUACJI FORMY DWORU W KRAJOBRAZIE WIELKOPOLSKIEJ WSI NA OBSZARZE ZIEMI ŚREDZKIEJ

A STUDY ON THE IDENTITY OF A PLACE. THE PROBLEM OF CONTINUATION
OF MANORIAL FORM IN THE RURAL LANDSCAPE OF ŚRODA LAND IN GREATER
POLAND REGION

Daniel Mikulski, Elżbieta Raszeja, Gabriela Klause
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
email: ktzdm@up.poznan.pl
email: elzbieta.raszeja@wokiss.pl
email: gklause@wp.pl

Krajobraz Ziemi Średzkiej ewoluował przez wieki, lecz wyrazisty i trwały wizerunek nadał mu dopiero wiek XIX, którego odzwierciedleniem są między innymi założenia dworskie oraz wiążący je system relacji przestrzenno-krajobrazowych. Choć tradycję kultury ziemiańskiej przerwała drastycznie II wojna światowa, to nadal istnieje masowa fascynacja „polskim dworem” jako wzorcem architektonicznym. Zaowocowało to z jednej strony ochroną i konserwacją zabytkowej substancji, a z drugiej, współczesnymi realizacjami domów mieszkalnych nawiązującymi do barokowych i klasycystycznych form siedziby ziemiańskiej, pozbawionych jednak kontekstu krajobrazowego. W związku z tym należałoby zadać pytanie: czy w przestrzeni wiejskiej jest miejsce, możliwość i sens kontynuacji wartości architektoniczno-krajobrazowych, które składają się na ideowy obraz „dworu polskiego”? W tym kontekście istotne wydaje się określenie zasad kształtowania przestrzeni służących ochronie tożsamości na obszarze Ziemi Średzkiej.

Słowa kluczowe: tożsamość, krajobraz wiejski, dwór, styl dworski, Ziemia Średzka

The landscape of Środa Land has been evolving over the centuries. However, it became distinct and permanent only in the 19th century. It is reflected by manor complexes, which are bound with a system of spatial and scenic relations. Although the tradition of landowner culture was drastically interrupted by World War II, the Polish manor as an architectural model is still fascinating to a large number of people. On the one hand, this fascination resulted in protection and conservation of historical places. On the other hand, the designs of modern residential buildings are inspired by baroque and classicist forms of landowners' manors, but they lack the scenic context. In view of this fact, we should ask the question whether in rural areas there is space and possibility and if it makes sense to continue the architectural and scenic values which make the conceptual image of the Polish manor. It is significant to specify the rules of spatial development to protect the identity of Środa Land.

Keywords: identity, rural landscape, manor, manorial style, Środa Land

Wstęp

Dwór był jednym z ważniejszych czynników organizujących i hierarchizujących krajobraz Polski od XVII wieku (Leśniakowska, 1992: 6). Był on związany z kulturą ziemiańską, która w znaczący sposób uformowała strukturę przestrzeni rolniczej, pozostawiając w niej trwałe ślady, pomimo wielu dramatycznych zmian. Wprowadzenie w 1944 r. dekretu o reformie rolnej zapoczątkowało jej stopniowy upadek, wyrażający się nie tylko w sferze politycznej, społecznej, ekonomicznej i kulturowej, ale również w wymiarze przestrzennym. Niewątpliwie pozytywnym zjawiskiem był rozpoczęty od lat 80. XX wieku proces rewaloryzacji zespołów dworskich i pałacowych na fali zainteresowania ich wartościami, czego rezultatem była wstępna konserwacja wybranych obiektów. Równolegle przemiany dokonujące się po 1989 roku, a zwłaszcza upadek PGR i brak ustawy repriwatyzyzacyjnej oraz wtórne podziały przestrzeni na skutek zmiany właścicieli, doprowadziły do deformacji i dezintegracji historycznych układów, a także zmiany organizacji i użytkowania przestrzeni. Dyskusja nad zachowaniem pamięci o kulturze ziemiańskiej, fundamentalnie ważnej dla tradycji polskiej, toczy się głównie wokół architektury siedzib i jej roli w konstytuowaniu krajobrazu architektonicznego Polski. „Dwór polski” stał się jednym ze znaków kultury narodowej Polaków, chociaż pojęcie to mieści w sobie najróżniejsze symbole, aluzje i stereotypy. Rezultatem pragnień współczesnego społeczeństwa do posiadania „dworu” stała się dewaluacja jego wartości przez narastanie zjawiska zabudowy mieszkaniowej w tzw. „stylu dworkowym”.

Celem artykułu było określenie stopnia przetrwania historycznych zespołów dworskich i pałacowych na obszarze Ziemi Średzkiej oraz analiza cech współczesnych budynków mieszkalnych w tzw. „stylu dworkowym”. Na podstawie przeglądu literatury przedmiotu, a także własnych badań, podjęto próbę odpowiedzi na pytanie: czy w przestrzeni wiejskiej jest sens, miejsce i możliwość kontynuacji architektoniczno-krajobrazowych układów i zawartych w nich wartości, na które składa się między innymi ideowy obraz „dworu polskiego” wraz z jego otoczeniem? Rozważania poruszone w niniejszym artykule z pewnością nie wyczerpują złożonej problematyki dotyczącej kontynuacji formy dworu w krajobrazie wielkopolskiej wsi. Są one głosem w toczonej się na ten temat dyskusji.

W centrum zainteresowania autorów jest Ziemia Średzka, kraina geograficzno-historyczna, zlokalizowana w centralnej Wielkopolsce, częściowo w obrębie aglomeracji poznańskiej (Ryc. 1). Obszar ten o powierzchni około 940 km² charakteryzuje w przewadze płaskie ukształtowanie terenu i niska lesistość. Na potrzeby artykułu wybrano obszar badań stanowiący około 1/3 powierzchni Ziemi Średzkiej obejmujący tereny wiejskie wokół Środy Wielkopolskiej.

Zakresem przedmiotowym objęto siedziby ziemiańskie oraz współczesne realizacje budynków mieszkalnych w tzw. „stylu dworkowym”. Dla zrealizowania celu badawczego konieczne było przeprowadzenie badań terenowych, obejmujących dokumentację przestrzennego rozmieszczenia przedwojennych zespołów dworskich i pałacowych oraz współczesnej zabudowy mieszkaniowej w „stylu dworkowym” (Ryc. 2). Na obszarze badań do dziś przetrwało 37 zespołów dworskich i pałacowych o różnym stopniu zachowania układu przestrzennego oraz formy i substancji obiektów¹. Od lat 90. XX wieku zrealizowano 63 budynki mieszkalne w „stylu dworkowym”. Do tej grupy zakwalifikowano

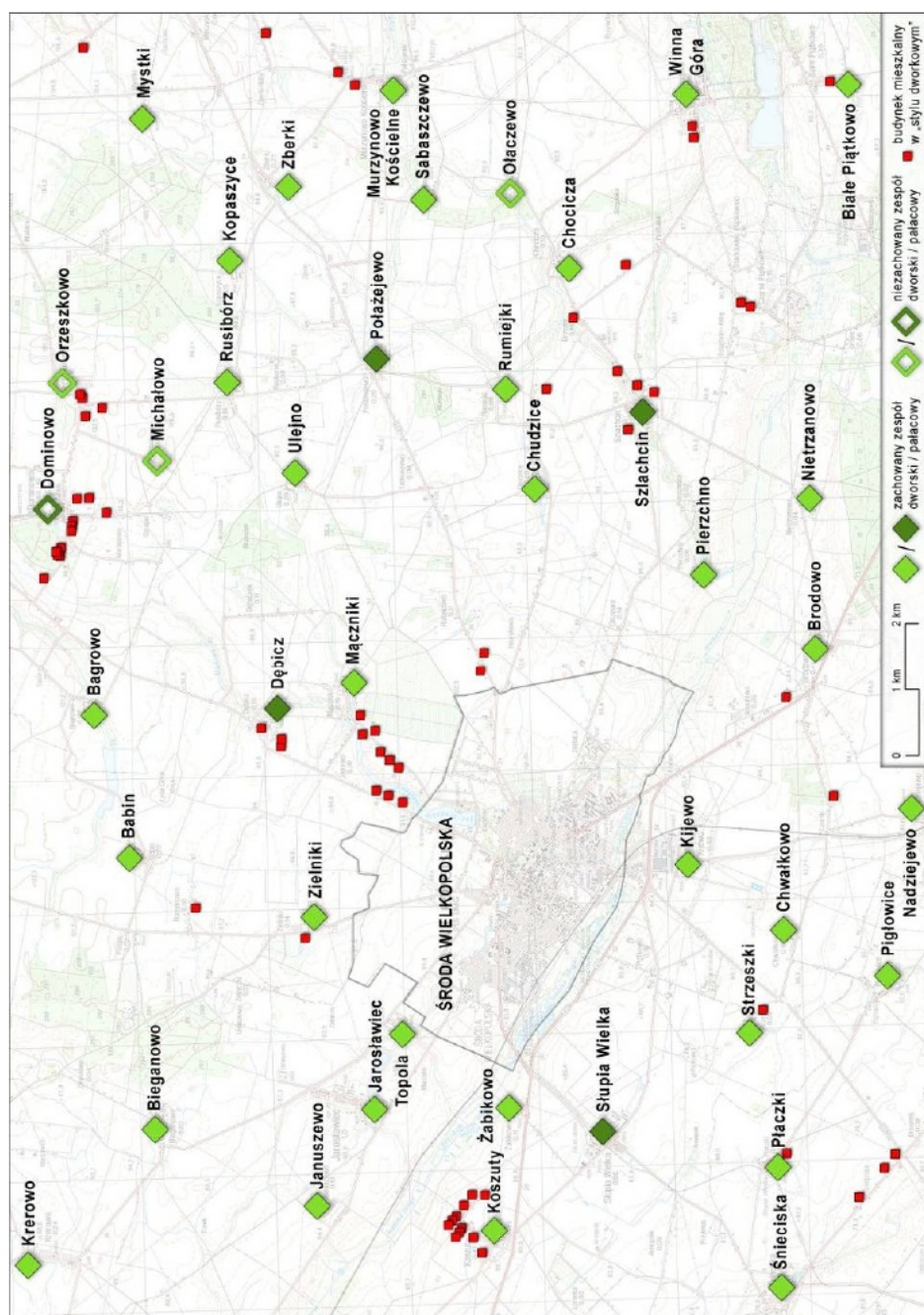
¹ Wstępną identyfikację tych obiektów przeprowadzono przy pomocy *Rejestru zabytków województwa wielkopolskiego* oraz publikacji *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*.

obiekty z portykiem kolumnowym² powszechnie uznawanym za wyróżnik „dworu”. W kolejnym etapie rozpoznano przemiany w projektowaniu siedzib ziemiańskich na tle poszukiwań stylu narodowego oraz stopniowe wykształcanie się „stylu dworkowego”.

Ryc. 1.
Lokalizacja Ziemi Średzkiej i obszaru badań (oprac. własne)

² Zastosowany we współczesnej zabudowie portykiem kolumnowym charakteryzuje się niemal całkowitą dowolnością kształtów i proporcji. Często ulega redukcji do ganku czy też występuje w postaci kolumn dźwigających wystawkę lub balkon.

Ryc. 2. Rozmieszczenie na obszarze badań 37 zachowanych zespołów dworskich i pałacowych, 4 niezachowanych oraz 63 budynków mieszkalnych zrealizowanych w „stylu dworskim” od lat 90. XX wieku (oprac.własne)

Uwagę zwrócono na kluczowe okresy historyczne mające wpływ na przemiany formy dworu, tj. pierwsze lata XX wieku, okres międzywojenny, przekształcenia po II wojnie światowej oraz współczesne procesy i zjawiska. Podstawą tego etapu badań były studia literatury przedmiotu, od publikacji z zakresu historii sztuki dotyczących formy architektonicznej dworu, po opracowania dotyczące jego kontekstu krajobrazowego, a także własne badania na wybranym obszarze.

Wartości architektoniczno-krajobrazowe dworu na ziemi średzkiej

Wielkopolska, w odróżnieniu od sąsiednich krain historycznych, była niemal całkowicie pozbawiona wielkiej czy średniej magnaterii, zarówno polskiej jak i niemieckiej (Skuratowicz, 1992: 129). W XVIII wieku zaledwie 7% arealu ziemi było w posiadaniu najwyższej warstwy szlacheckiej (Ostrowska-Kęmbłowska, 1969: 15), a większość przestrzeni zajmowały przeciętnie niewielkie własności ziemskie o sumarycznej powierzchni około 900 ha. Taka struktura krajobrazu, reprezentatywna dla obszaru badań³, jest rezultatem tzw. „wielkopolskiego modelu gospodarczego”, kształtującego się już w I poł. XVIII wieku. Podstawą tego trendu, a właściwie kompilacji procesów gospodarczych, ekonomicznych, politycznych i społecznych, było zagospodarowywanie nieużytków, tworzenie nowych osad, dążenie do maksymalnego zasiedlania wsi oraz proces zurbanizowania regionu, o niespotykanej nigdzie indziej sile (Ostrowska-Kęmbłowska, 1969: 13-15). Dobra sytuacja finansowa średniej szlachty wielkopolskiej spowodowała powstanie gęstej sieci siedzib ziemiańskich porównywalnej wielkości. Kolejne procesy społeczno-gospodarcze dokonujące się w XIX wieku definitywnie ugruntowały tę sytuację poprzez rozdrobnienie kluczy majątności ziemskich⁴ oraz utrwaliły powiązanie siedziby ziemiańskiej z krajobrazem i jej funkcjonowanie jako centrum zarządzania przestrzenią produkcyjną. Rezultatem jest struktura krajobrazu odbierana na trzech poziomach: 1) organizacji przestrzeni rolniczej wraz z systemem relacji kompozycyjnych w skali wielkopozdrzecznej, 2) układu ruralistycznego wsi i 3) kompozycji zespołu dworsko-folwarcznego (Kodym-Kozaczko, 2006: 220).

Związek zespołu dworskiego z wsią oparty był na powiązaniach komunikacyjnych (drogi gospodarcze, aleje) i kompozycyjnych (relacje z układem ruralistycznym, osie widokowe i kompozycyjne). Cechą tych założeń była z jednej strony spójność kompozycji, a z drugiej, odrębność w krajobrazie. Dotyczy to zarówno ich rozplanowania, jak i relacji przestrzennych, co warunkowało ich czytelność w otoczeniu. Elementami składowymi zespołu dworskiego były: założenie folwarczne (obejmujące podwórze folwarczne, część produkcyjną i zabudowę mieszkalną dla pracowników folwarku), założenie parkowe oraz siedziba ziemiańska. Spójność kompozycji polegała na takim ustawieniu tych elementów, które uwzględniało walory terenu i potrzeby funkcjonalne. Tę spójność kompozycyjną podkreślały dodatkowo odpowiednio zakomponowane skupiska i ciągi zieleni (Więckowska, 1991: 105-108). Pojawiający się na początku XIX wieku kapitalistyczny system zarządzania majątkiem ziemskim wprowadził aspekt użyteczności (względny praktyczny), pozostając jednak w równowadze z kategoriami piękna, tj. myślą kompozycyjną podtrzymującą

³ W publikacji *Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce* Zofia Ostrowska-Kęmbłowska z obszaru Ziemi Średzkiej wymienia jedynie dwa pałace w Gułtowach i Siedlcu. W wieku XIX i XX powstaje zaledwie kilka realizacji o znacznej kubaturze jak te w Iwnie, Szlachcinie czy Winnej Górze.

⁴ Przykładem jest klucz winnogórski należący do rodziny Dąbrowskich, który ulegał podziałom wynikającym ze spadków oraz postępującego procesu sprzedaży.

spójność przestrzenną zespołu⁵. Choć dwór stanowił centralny punkt majątku ziemskiego, to jego egzystencja uzależniona była od pozostałych elementów kompozycji. Słusznie zatem, od wielu lat, podkreślana jest przez badaczy konieczność rozpoznania i ochrony siedziby ziemiańskiej w kontekście całego zespołu dworskiego. Odrębność w krajobrazie i czytelna zwartość zespołów wynikała z gospodarczej i funkcjonalnej samowystarczalności co pozwala na nazywanie ich „mikroświatami”⁶ (Kodym-Kozaczko, 2006: 219-220). Taką nazwę uzasadnia też ich szczególna ekspozycja w przestrzeni wiejskiej, co w przypadku obszaru badań zapewniają płaskie, pozbawione zieleni szerokie przedpola widokowe – płaszczyzny pól akcentowane zespołami zieleni parkowej (Ryc. 3). Trzeba też podkreślić, że same bryły siedzib ziemiańskich, skromnych w formie, nie są szczególnie eksponowane, a często nawet niewidoczne w krajobrazie.

Ryc. 3.
Ekspozycja widokowa zespołu dworskiego w Kopaszycach (fot. D. Mikulski)

Kontynuacja formy „polskiego dworu” od końca XIX wieku do współczesności

Wiek XIX cechował się różnorodnością zastosowanych form „polskiego dworu”, które pod koniec stulecia sprowadziły się w większości do stylistyki eklektyzmu. W tym czasie na obszarze badań istniało 25 dworów i 3 pałace⁷, których forma nie uległa zasadniczym zmianom do II wojny światowej. Pozostałe 9 siedzib ziemiańskich zostało przebudowanych (względnie rozbudowanych) w dwóch pierwszych dekadach XX wieku, a więc w okresie wzmożonych poszukiwań stylu narodowego. Zjawisko to należy rozpatrywać nie tylko w zakresie formy, lecz także odbioru społecznego. Pierwszą w kraju tego typu propozycją, która zyskała aprobatę środowiska ziemiańskiego był wówczas „styl dworkowy”, podstawą którego było świadome nawiązanie do klasycyzmu polskiego drugiej po-

⁵ Szerzej o walorach krajobrazowych dworu w XVIII i XIX wieku pisał Janusz Bogdanowski (Bogdanowski, 1992: 119–139) i Agata Zachariasz (Zachariasz, 2004: 71–85) w serii wydawniczej *Dwór polski: zjawisko historyczne i kulturowe*.

⁶ Leszek Kajzer przywołuje badania Tadeusza Chrzanowskiego i Andrzeja Zajączkowskiego, których zdaniem przestrzeń uformowaną w wyniku feudalizmu określić można „strukturą małych sąsiedztw”. Każda „komórka” tej struktury (tj. majątek ziemski) stanowiła pomniejszony obraz państwa (Kajzer, 2010: 161-162).

⁷ Są to dwory w Babinie, Białym Piątkowie, Bieganowie, Brodowie, Chociczy, Chudzicach, Januszewie, Jarosławcu, Kijewie, Koszutach, Mącznikach, Murzynowie Kościelnym, Mystkach, Nadziejewie, Nietrzanowie, Pierzchnie, Pigłowicach, Płaczkach, Rumiejkach, Sabaszczewie, Strzeszkach, Śnieciskach, Topoli, Zielnikach i Żabikowie oraz pałace w Dębiczu, Słupi Wielkiej i Szlachcinie.

łowy XVIII wieku⁸ (Jaroszewski, 1993: 31-33). Odnalazło to swój wyraz w ogłaszanych na początku XX wieku konkursach na dwór⁹ a zwłaszcza w konkursie na dwór w Niegowici¹⁰. Trudno stwierdzić, czy miejscowe środowisko ziemiańskie było świadome tych narastających trendów. Na analizowanym fragmencie Ziemi Średzkiej pojawiły się trzy dwory, które operują klasycystycznym detalem w sposób powierzchowny. Są to: przebudowany w 1905 roku dwór w Kopaszycach, dwór w Rusiborzu z 1905 roku i wybudowany w roku 1910 dwór w Ulejnie (Ryc. 4).

Ryc. 4.
Dwory z początku XX wieku: A – Kopaszycy, B – Rusibórz, C – Ulejno (fot. D. Mikulski)

W tym czasie wyłonił się, lansowany na obszarze Wielkiego Księstwa Poznańskiego styl, będący antidotum na pojawiający się jeszcze na początku XX wieku eklektyzm¹¹. Był to *powrót do brył i form o wyraźnie klasycyzującej genezie, do detalu zredukowanego w duchu rewolucjonistów* (Jakimowicz, 1994: 26). Przykładami realizacji w stylu krajowym

⁸ Wśród pierwszych realizacji, w których świadomie naśladowano pałac Na Wyspie w Łazienkach, pałac w Królikarni czy pałac w Natolinie, Tadeusz Jaroszewski wymienia: pałac Umiastowskich w Żemłosławiu na Białorusi (po 1863 r., przed 1877), pałac Tyszkiewiczów w Wace Trockiej na Litwie (1876-1880), pałac Tyszkiewiczów w Zatroczu na Litwie (1896-1901), pałac Marchwickich w Brzeźnie koło Ostrołki (ok. 1900), pałac Czackich w Borszczach na Ukrainie (1902), pałac Stanisława Kognowickiego w Łączynowie na Żmudzi (po roku 1909) oraz pałac Oktawii z Podhorskich Zdziechowskiej w Bułhajach na Ukrainie (przed 1914) (Jaroszewski, 1993: 31-33).

⁹ Kształtowaniu się „stylu dworkowego” według Tadeusza Jaroszewskiego (Jaroszewski, 1993: 25-30, 35-47) sprzyjały następujące konkursy: konkurs na dwór (a wł. pałac) w Raszkowie rozstrzygnięty w 1903 roku przez Warszawską Delegację Architektoniczną, konkurs na dwór wiejski w Opinogórze ogłoszony w roku 1907 przez Towarzystwo Polska Sztuka Stosowana w Krakowie, konkurs na szkice dworku polskiego na Wystawę Jubileuszową w Rzymie w 1911 roku rozpisany przez Delegację Architektów Polskich w Krakowie, konkurs na typy domów mieszkalnych na Wystawę Architektury i Wnętrz w Otoczeniu Ogrodowym w Krakowie w 1912 roku ogłoszony przez Komitet Wystawy Architektonicznej i Delegację Architektów Polskich w Krakowie, konkurs na dwór w Niegowici rozstrzygnięty przez Koło Architektów w Krakowie w roku 1913. Szczegóły konkursów cytowane są za „Architektem” 1914, z. 1-2, s. 13.

¹⁰ Cytując za „Architektem” 1914, z. 1-2, s. 13 *Z powodu konkursu na dwór w Niegowici*: „Zachowany do naszych czasów typ dworu polskiego o zewnętrznej szacie XVIII wieku, znów wraca do swoich praw i uzyskuje aprobatę ogółu i architektów”.

¹¹ Przykładem jest dwór w Chwałkowie (1910) i rozbudowany o skrzydło w roku 1910 dwór w Zberkach.

są dwory w Krerowie (Ryc. 5) i Winnej Górze (Ryc. 6), gdzie architekci nie odwoływali się do naukowej wiedzy o przeszłości, ale do wyobrażenia o niej¹².

Ryc. 5.
Dwór w Krerowie, arch. Roger Sławski, rozbudowa w roku 1908 (fot. D. Mikulski)

Ryc. 6.
Dwór w Winnej Górze, arch. Stanisław Borecki, 1910 (fot. D. Mikulski)

Mimo tych sprzeczności był to świadomy kierunek podejmowany przez ziemiaństwo polegający na łączeniu danej formy stylowej z określonymi rodowymi czy narodowymi treściami, które zawarto w tych nowych siedzibach (Skuratowicz, 1992: 128-129).

¹² Na przykładzie twórczości Rogera Sławskiego, Gabriela Klause wykazała, że styl krajowy wpisuje się w stylistykę klasycyzującego baroku, (...) która dla Prus wyrażała ducha niemieckości, została odczytana przez polskich inwestorów, a zapewne też i przez samego Sławskiego, jako wyrażająca w pełni ducha narodowego polskiego (Klause, 1999: 81).

Po odzyskaniu niepodległości, podobnie jak miało to miejsce po różnego rodzaju kłóskach wojennych, to właśnie „klasyczny” model dworu stał się najlepszą propozycją, która umożliwiała najszybszą odbudowę ludzkich siedzib (Leśniakowska, 1992: 59). Wyniki przeprowadzonych już wcześniej konkursów na dwór potwierdzały przydatność jego formy dla budownictwa mieszkalnego (Rozbicka, 2003: 35), w tym zabudowy podmiejskiej, willowej i wiejskiej (Ryc. 7).

Ryc. 7.
Zastosowanie „stylu dworkowego” w zabudowie mieszkalnej w okresie międzywojennym: A – dom w Brzeziu, B – dom mieszkalny tzw. poniatówka w Koszutach (fot. D. Mikulski)

Ryc. 8.
Inne przykłady zastosowania „stylu dworkowego” w latach 1918-1939: A – plebania w Środzie Wilkp., B – ochronka w Winnej Górze (fot. D. Mikulski)

Późniejsze konkursy, których celem było poszukiwanie formy dla budynków użyteczności publicznej (Ryc. 8), podkreślały możliwości aplikacyjne formy dworu do różnorodnych potrzeb i funkcji¹³. Powstająca wówczas zabudowa określana z dzisiejszej per-

¹³ Cytując za „Przeglądem Technicznym” 1915, nr 35-36, s. 357, XLVII konkurs Koła Architektów w Warszawie na projekt Domu ludowego na wsi: *Stosunkowo szczęśliwe rozwiązanie znaleźli autorzy w pierwowzorach dworków polskich, które posiadając cechy swojskości, wewnętrzną swą budową i charakterem łatwiej dają się dostosować do więcej skomplikowanych potrzeb Domu ludowego.*

spektywy jako realizacje w „stylu dworowym” narażała wielu problemów przy jej klasyfikacji i typologii¹⁴.

Ziemiaństwo, zniszczone ekonomicznie przez I wojnę światową, borykające się z kryzysem gospodarki rolnej i skutkami ówczesnych przemian politycznych, nie było w stanie podjąć przedsięwzięć budowlanych na tak wielką skalę jak przed wojną. Obszar Wielkopolski uległ relatywnie najmniejszym zniszczeniom (Rozbicka, 2003: 41, 54), stąd nieliczne przebudowy siedzib ziemiańskich, także na obszarze badań. Wyjątkiem jest gruntowna przebudowa pałacu w Połazejewie w stylu eklektycznym z elementami klasycystycznymi. W zmienionych uwarunkowaniach politycznych i społecznych, pozycja ziemiaństwa uległa znaczącemu spadkowi¹⁵. Formy szlacheckiego dworu stały się „bezradne” wobec funkcjonalnych i społecznych zadań dwudziestolecia międzywojennego, czego konsekwencją było coraz częstsze zrównywanie ich z wielkością i standardami innych budynków mieszkalnych (Rozbicka, 2003: 37–39). „Styl dworowy” redukował układ przestrzenny „dworu” do mieszkania, często już nie ziemianina, lecz przemysłowca czy bankiera. Zmianie ulegał kontekst krajobrazowy nowych siedzib, m.in. poprzez zmniejszający się areal założenia parkowego. Nadal jednak obowiązkowym elementem programu przestrzennego był podjazd¹⁶. Przykładem jest dwór w Bagrowie ukształtowany na wzór podmiejskiej willei (Ryc. 9).

Ryc. 9.
Dwór w Bagrowie, lata 20. XX wieku. Na fotografii widoczny fragment podjazdu; w tle oficyna (fot. D. Mikulski)

W odniesieniu do tak różnicującej się zabudowy¹⁷ po raz wtóry pojawiły się hasła potrzeby wyważonego projektowania. Władysław Borawski, autor podręcznika budowlanego

¹⁴ Władysław Borawski wyróżniał trzy typy powstającej wówczas zabudowy: dwór (siedziba właściciela ziemskiego), dworek (typ występujący zasadniczo po chacie wiejskiej) oraz pozostałą zabudowę stanowiącą rozwinięcie obu tych form: przykładowo dom rządcy, księdza czy organisty (Borawski, 1923: 97).

¹⁵ Dla niektórych badaczy wydarzenia zaistniałe bezpośrednio po I wojnie światowej zakończyły trwającą sześć wieków tradycję kultury dworu (Kajzer, 2010: 279)

¹⁶ Cytując za „Architektem” 1914, z. 1-2, s. 13, Z powodu konkursu na dwór w Niegowici: *U nas tradycja dworu na wsi silnie zrosnięta jest ze społeczeństwem i nie tylko pod względem architektury zewnętrznej budynku, lecz i rozkładu wewnętrznego, zajazdu i ogrodu.*

¹⁷ Próbę typologii dworów z okresu międzywojennego pod względem stylistycznym przeprowadzili Tadeusz Jaroszewski i Waldemar Baraniewski (Jaroszewski, Baraniewski, 1995: 9-40).

z 1923 roku, w odniesieniu do licznych nowo wznoszonych budynków mieszkalnych propagował prostotę form i proporcji (Borawski, 1923: 28-29). Odpowiedzią na te hasła mogła stać się maniera modernistyczna, z jednej strony nawiązująca do rozwiązań pod względem architektonicznym nowoczesnych, a z drugiej, udowadniająca możliwość kontynuacji formy dworu przez nowe prądy w architekturze (Rozbicka, 2004: 473). Na terenie całego kraju kierunek ten uwidocznił się w sposób bardzo ograniczony¹⁸, częściej dotycząc założeń parkowych aniżeli dworów¹⁹, a na obszarze badań w ogóle nie zaistniał.

Druga wojna światowa przyniosła, oprócz zniszczeń materialnych, zasadnicze zmiany polityczne, które wpłynęły także na sferę architektury, co po 1948 roku doskonale wyrażał propagandowy slogan o poszukiwaniu architektury „narodowej w formie i socjalistycznej w treści”. Mimo, iż zadekretowany socrealizm odnosił się do tradycyjnych form stylowych, forma dworu rzadko służyła jako wzorzec architektoniczny i stylowy. Było to zrozumiałe, gdyż kulturę ziemiańską programowo zamierzano zniszczyć i już nigdy do niej nie wracać, czego efektem był brak ochrony zabytkowych dworów i pałaców²⁰. Pod koniec lat 60. XX wieku następują jednak zmiany w ocenie architektury dziewiętnastowiecznej, co skutkowało przesunięciem na 1939 rok cezury czasowej w ochronie zabytków. Stąd w latach 70. XX wieku obserwujemy na obszarze badań zakrojoną na szeroką skalę akcję inwentaryzacji zespołów dworskich i pałacowych. Początkowo status zabytku przyznawano głównie siedzibom ziemiańskim posiadającym wysoką klasę architektoniczną oraz założeniom parkowym. Do roku 2000 rejestr zabytków powiększono o dziewięć dworów i cztery pałace oraz jeden dwór w roku 2007. Pozostałe obiekty umieszczone zostały w gminnych ewidencjach zabytków. Spośród 37 funkcjonujących do II wojny światowej siedzib przetrwało 29 dworów i 4 pałace. W wyniku celowych działań lub zaniedbań 4 dwory uległy zniszczeniu, zaś 17 obiektów nie zostało poddanych jakimkolwiek zabiegom konserwatorskim. W większości pełnią one obecnie funkcję tzw. czynszówek, a niektóre z nich są pustostanami (m.in. pałac w Szlachcinie). Znamionuje je zły stan techniczny, podkreślony jeszcze zaniedbanym lub zdewastowanym założeniem parkowym. Wśród nich znajdują się też takie, które po II wojnie światowej pozbawiono wartości zabytkowych poprzez ich przebudowę. Na tym tle wyróżnia się 16 obiektów w bardzo różnym stopniu poddanych zabiegom renowacyjnym i konserwatorskim, przy czym należy szczególnie podkreślić te dokonane w dworach w Kopaszycach, Koszutach (Ryc. 10), Krerowie, Winnej Górze i pałacu w Połaziejewie. Każda z tych siedzib posiada własną historię, lecz zwykle powojenny scenariusz opierał się na ich wyprzedaży z zasobów Skarbu Państwa, przy wyłączeniu ich z zespołu dworskiego. Utracie ulegała więc spójność z częścią gospodarczą, zwykle popadającą w konsekwencji w ruinę. Natomiast związane ściśle z dworami i pałacami założenia ogrodowe, wyrażające zasadę *entre cour et jardin*, zapewniły im dalszą egzystencję.

¹⁸ Przykładami realizacji w duchu modernizmu jest dwór w Ciechankach, projekt autorstwa Bohdana Lacherta (Rozbicka, 2004: 473–490), oraz dwór w Makocicach (Bogdanowski, 1992: 127).

¹⁹ Czołowym przykładem parku dworskiego zaprojektowanego w duchu modernizmu jest Żelazowa Wola (proj. Franciszek Krzywda-Polkowski).

²⁰ Szczegóły dotyczące miernej ochrony siedzib ziemiańskich, uznawania ich architektury jako gorszej oraz z trudem przebijających się hasła ochrony zabytków w okresie PRL szczegółowo przedstawiła Marta Leśniakowka (Leśniakowska, 1992: 5–11).

Ryc. 10.
Dwór w Koszutach, poł. XVIII wieku (fot. D. Mikulski)

W końcu lat 80. XX wieku znacząco wzrosło, zauważalne już dekadę wcześniej, zainteresowanie problemem badawczym dworu na polu zarówno historii²¹, historii sztuki i architektury²² oraz architektury krajobrazu²³. Zaowocowało to z jednej strony stopniową ochroną i konserwacją zabytkowej substancji (architektonicznej i ogrodowej), a z drugiej zapoczątkowało współczesne realizacje domów mieszkalnych (niewielkich i dużych rezydencji) w „stylu dworowym”²⁴. Trafnym wydaje się stwierdzenie, że ta fascynacja „polskim dworem” jako wzorcem architektonicznym wyrasta z fali odwrotu od „socjalistycznego modernizmu” (Leśniakowska, 1992: 60-61) i tęsknoty za tradycyjnym kształtem domu mieszkalnego. Na zjawisko to nałożył się coraz silniej docierający do Polski nurt postmodernizmu w wersji historyzującej, który pobudził wyobraźnię architektów projektujących domy jednorodzinne i nieliczne jeszcze rezydencje dla ówczesnej warstwy *nouveaux riches* potrzebujących niewątpliwie legitymizacji swego sukcesu ekonomicznego.

Cechy współczesnej architektury w „stylu dworowym”

Jak wcześniej zauważono, zjawisko poszukiwania wzorca „rodzimej” architektury mieszkalnej jest powtarzalne i zaistniało jeszcze w większym stopniu od lat 90. XX wieku. „Dwór” dawał poczucie tożsamości i osadzenia oraz był wzorem spełnienia nowoczesnych koncepcji racjonalnej architektury mieszkaniowej (Leśniakowska, 1992: 54-55). Współcześnie proces ten wspierają, z większą niż dotąd siłą, hasła sentymentalizmu i idealizacji

²¹ Prace m.in. Tadeusza Chrzanowskiego, Elżbiety Koweckiej i Janiny Leskiewiczowej.

²² Prace m.in. Tadeusza Jaroszewskiego, Marty Leśniakowskiej, Zofii Ostrowskiej-Kęmbłowskiej i Jana Skuratowicza.

²³ Prace m.in. Janusza Bogdanowskiego.

²⁴ Tadeusz Jaroszewski na początku lat 90. XX wieku zapytywał: *Może zatem te realizacje, których będzie coraz więcej, należy uznać za Wielkie Jutro „stylu dworowego”? Czas sam rozstrzygnie to zagadnienie* (Jaroszewski, 1993: 59).

Tab. 1.
Analiza wybranych cech współczesnej zabudowy mieszkalnej w „stylu dworowym” w rejonie Środy Wielkopolskiej (oprac. autorów)

		lokalizacja				
		rozproszona	luźna przy drodze	zwarta w osiedlu		
DZIAŁKA	Typ zabudowy	3	12	48		
	parametry	Powierzchnia [m ²]	<1000	1000–2000	2001–3000	>3000
			15	32	8	8
		Szerokość frontu działki [m]	<32	32–48	>48	
			40	15	8	
	Proporcje	<1:1,5	1:1,5–1:2	> 1:2		
		21	23	19		
	elementy zagospodarowania	Garaż	w bryle domu		osobny budynek	
			35		28	
		Podjazd	tak		nie	
	15		48			
Zieleni wysoka	tak		nie			
	14		49			
BUDYNEK MIESZKALNY	usytuowanie	Odległość od frontu działki [m]	<15	15–30	>30	
			44	14	5	
	Usytuowanie względem drogi	szczytowo		kalenicowo		
		1		62		
	rzut	Kształt	prostokątny	kwadratowy	nieregularny	
			50	2	11	
		Proporcje	<1:1,5	1:1,5–1:1,9	>1: 1,9	
		36	25	2		
	Powierzchnia przyziemia [m ²]	<100	100–150	>150		
		24	28	11		
bryła	Forma dachu	łamany	dwuspadowy	naczółkowy	czterospadowy	
		1	35	5	22	
	Symetria części frontowej	tak		nie (zaburzona)		
		18		45		
	Symetryczny rozstaw kominów	tak		nie		
	2		61			
Zaakcentowanie wejścia	„portyk”	wystawka	balkon	ganek		
	14	5	9	35		
Poddasze użytkowe	tak		nie			
	53		10			

„dworu polskiego”²⁵. Wzmagają go również działania licznych pracowni świadczących usługi w zakresie wykonywania projektów domów typowych, określanymi mianem „dworów” czy „dworków”. Rezultatem jest ożywienie „stylu dworkowego”, który stał się narzędziem do zaznaczania statusu materialnego inwestora, a nawet środkiem realizacji aspiracji społecznych. „Dwory” te najczęściej nawiązują do barokowych i klasycystycznych form siedziby ziemiańskiej, w które wpisana została współczesna funkcja mieszkalna. Wspólnym mianownikiem tej zabudowy jest brak ładu architektonicznego, błędne zrozumienie zasad proporcji, dowolne korzystanie z detalu architektonicznego oraz brak kontekstu krajobrazowego. Potwierdzają to wyniki badań terenowych przeprowadzonych w rejonie Środy Wielkopolskiej (tab. 1).

Ryc. 11.
Zabudowa w „stylu dworkowym” powstająca na przedpolu widokowym zespołu dworskiego w Koszutach (fot. D. Mikulski)

Ryc. 12.
Współczesna zabudowa powstająca wzdłuż alei pałacowej w Dębiczu. Widoczne postępujące wraz z zabudową wypady drzew w układzie alejowym (fot. D. Mikulski)

Współczesna zabudowa w „stylu dworkowym” koncentruje się głównie na obszarach cennych krajobrazowo (nad Jeziorem Średzkim), silnie urbanizujących się (Dominowo, siedziba gminy) oraz w miejscowościach, w których zlokalizowane są wysokiej klasy ar-

²⁵ Przyczyniają się do tego w głównej mierze wydawnictwa popularnonaukowe i albumowe, często o niskiej wartości merytorycznej.

chitektonicznej siedziby ziemiańskie (Koszuty, Szlachcin) (Ryc. 2). Na podstawie przeprowadzonych badań wyłonić można reprezentatywne cechy współczesnej zabudowy mieszkalnej w „stylu dworkowym”. Przeważająca część realizacji koncentruje się w zwartej zabudowie, część obiektów powstała w zespołach luźnej zabudowy przydrożnej, a zaledwie kilka w układach rozproszonych. Zabudowa ta powstaje w znaczącej większości na niewielkich działkach (1 do 2 tys. m²) o kształcie wydłużonego prostokąta, czego efektem jest szerokość frontu działki rzadko przekraczająca 50 metrów. Niektóre obiekty zlokalizowane są na przedpolu widokowym zespołów dworskich (Ryc. 11) lub wzdłuż ich głównych osi kompozycji (Ryc. 12).

Brak zieleni wysokiej oraz stosunkowo niewielka odległość bryły domu od frontu działki decyduje o silnej ekspozycji krajobrazowej tej zabudowy. Powierzchnia przyziemia domów mieści się zwykle w granicach od 125 do 150 m², lecz proporcje rzutu są bardzo zróżnicowane. Ponad połowa analizowanych budynków posiada dwuspadowy dach z użytkowym poddaszem. Strefa wejściowa akcentowana jest „portykami” i gankami o bardzo zróżnicowanych formach pozbawionych ład i harmonii. Symetrię fasady burzy najczęściej umiejscowiony w bryle domu garaż, a także przesunięcia otworów okiennych a nawet drzwiowych. Znamienny jest fakt, że zaledwie w 2 budynkach została zachowana symetria kominów, która tradycyjnie wyróżniała bryłę dworu. Zaledwie 6 spośród analizowanych obiektów spełnia przynajmniej trzy kryteria uznane za istotne dla ekspozycji krajobrazowej, a mianowicie: obecność zieleni wysokiej, szerokość frontu działki powyżej 32 m oraz wycofanie budynku mieszkalnego od drogi powyżej 15 metrów. Tylko jeden budynek mieszkalny powstały na początku lat 90. XX wieku (Ryc. 13) spełnia kolejne trzy kryteria odnoszące się do wartości architektonicznych, tj.: proporcje rzutu zbliżone do zasad złotego podziału, zachowana symetria fasady, garaż poza bryłą domu. Jednocześnie obiekt ten, z postmodernistycznie przerysowanym portykiem, jest bliski wczesnym realizacjom Roberta Venturiego w duchu kiczu i pastiszu. Jak wyraził się Sławomir Gzell, *architektów (...) powinna raczej animować twórcza inspiracja historią, ponieważ twórczość rodzi wartości przydatne w przyszłości* (Gzell, 1991: 68). Trudno zatem ocenić, czy obecne realizacje „architektury dworkowej” czerpią ze źródła czy uprawiają tylko zabawę formą „dworu”.

Ryc. 13.
Dom mieszkalny w „stylu dworkowym” (fot. D. Mikulski)

Podsumowanie

Współcześnie narasta potrzeba ochrony i konserwacji zabytkowych siedzib ziemiańskich oraz nadania im funkcji pozwalającej im przetrwać, w celu zachowania tożsamości krajobrazu kulturowego. Jest to tym istotniejsze, iż zabytkowa substancja ginie w zalewie domów mieszkalnych nieudolnie czerpiących ze wzorców „dworu polskiego”. Niezaprzeczalnie istnieje i wzrasta społeczne zapotrzebowanie na tego typu budowle. Jednak, wobec ich zróżnicowanych form, często balansujących na granicy kiczu, pojawia się pytanie, czy forma pozbawiona kulturowej treści może stanowić podstawę dla kreowania nowej wartości architektonicznej. Niewątpliwie lata międzywojenne z pierwszymi wpływami modernizmu ukazały, że także nowy styl architektoniczny (wówczas uznawany za awangardę) potrafi twórczo wykorzystywać wartości architektoniczno-krajobrazowe „dworu polskiego”. Wyrażało się to w połączeniu polskiej tradycji architektonicznej z nowoczesnym pojęciem funkcjonalizmu i użyteczności. Być może, gdyby nie wybuch II wojny światowej i powojenne zmiany ustrojowe, architektura wznoszonych wówczas siedzib ziemiańskich wraz z narastającymi trendami modernizmu podążałaby drogą rozpoczętą przez Bohdana Lacherta (Rozbicka, 2003: 72). Kierunek ten jednak został ostatecznie przerwany i niewykorzystany. Po długiej przerwie temat „polskiego dworu” zaczął się pojawiać w latach 80. XX wieku w popularyzatorskich publikacjach, konferencjach a także architektonicznych projektach domów jednorodzinnych. W ustalaniu dróg kontynuacji formy dworu trzeba odnieść się do badań Marty Leśniakowskiej, która na początku lat 90. XX wieku wymieniła trzy maniere projektowania w „stylu dworkowym”, określając je przedmiotowo jako: kreatywną *ersatz*-architekturę, tzw. styl neorodziminy i dworkowy postmodernizm (Leśniakowska, 1992: 60-61). Obecnie istnieje potrzeba weryfikacji tych ustaleń i być może stworzenia nowej klasyfikacji dla opisu zjawiska współczesnej kontynuacji „stylu dworkowego”. Dobrze pojęta kontynuacja powinna być rozumiana jako połączenie świadomego wykorzystania wartości architektoniczno-krajobrazowych „dworu polskiego” i współczesnego języka stylistycznego. Warto w tym miejscu przytoczyć słowa Władysława Tatarkiewicza, który dostrzegał „rodzimość” sztuki nie w jej formie lecz w treści (Tatarkiewicz, 1953: 218-219), co można przełożyć na interesujący nas problem reinkarnacji najistotniejszych wartości ideowych dworu polskiego we współczesnych realizacjach.

W tym kontekście istotne wydaje się określenie podstawowych zasad kształtowania przestrzeni i architektury, służących ochronie tożsamości krajobrazu folwarcznego. Analizy pokazują, iż jedynie obiekty położone w pewnym oddaleniu od zwartej zabudowy na dużych działkach (2 tys. m² i większych), o architekturze nawiązującej do formy dworu można uznać za substytut najbliższy założeniom historycznym. Istotne powinno być przy tym nie tylko komponowanie towarzyszących im założeń ogrodowych z zielenią wysoką, tworzącą wyraziste dominanty w krajobrazie, ale też kształtowanie odpowiednich relacji przestrzenno-widokowych z otoczeniem. Architektura rezydencji, ważna ze względu na ziemiańską tradycję, nie musi jednak powielać klasycystycznego wzorca, może być otwarta także na współczesne nurty. Najważniejsze jest przestrzeganie rygorów przestrzenno-krajobrazowych i wybór odpowiednich miejsc. Tego typu lokalizacje powinny być obwarowane wytycznymi, które zapobiegą dalszej dezintegracji krajobrazu wiejskiego. Szczególnie ważne jest zachowanie odpowiednich odległości od historycznych założeń z uwagi na niebezpieczeństwo naruszenia relacji przestrzenno-krajobrazowych wiążącej zespoły dworskie i pałacowe. Niewątpliwie są to kryteria trudne do spełnienia, zważywszy na uwarunkowania planistyczne i własnościowe oraz brak rozpoznania tożsamości krajobra-

zu folwarcznego²⁶. Odrębnym problem są budynki wznoszone w tzw. „dworowym stylu” na niewielkich działkach wśród istniejącej zabudowy wiejskiej lub w nowych zespołach zabudowy mieszkaniowej. Proces ten, zapoczątkowany już przecież w dwudziestoleciu międzywojennym XX w., a dzisiaj tak intensywnie kontynuowany, należy poddać kontroli planistycznej i architektonicznej. Najważniejsze jest tu zachowanie ładu przestrzennego poprzez nawiązanie kompozycyjne do istniejącej zabudowy i zachowanych układów ruralistycznych, a także zapewnienie odpowiednich rozwiązań architektonicznych wyrażających się spójnością stylistyczną i prostotą bryły oraz czytelnością planu.

Poruszony problem dotyczy trudnej kwestii harmonijnej koegzystencji przeszłości z teraźniejszością i przyszłością oraz prób znalezienia *modus vivendi*. Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, odnoszące się do zasadności i celowości kontynuacji formy „dworu” we współczesnym krajobrazie, wymaga nie tylko podjęcia rozważań w zakresie rozwiązań architektonicznych i przestrzennych, ale również pogłębionych analiz społecznych. Tempo i skala współczesnych przemian, zmiana modelu życia, przewartościowanie i wielość wzorców kulturowych, a przy tym łatwość realizacji różnych scenariuszy, przy wciąż niepokojącej słabości instrumentów regulujących ład przestrzenny, nie pozwala na łatwe odpowiedzi i jednoznaczne rozwiązania.

Bibliografia

- Bogdanowski, J. (1992). *Park dworski i krajobraz kulturowy w okresie międzywojennym*. [w:] J. Baranowski, red., *Dwór polski w XIX wieku: zjawisko historyczne i kulturowe*. Warszawa: Stowarzyszenie Historyków Sztuki.
- Borawski, W. (1923). *Projektowanie budynków mieszkalnych*. Lwów–Warszawa: Książnica Polska.
- Gzell, S. (1991). *Co z przyszłością miasteczka?* [w:] T. Rudkowski, red., *Wieś i miasteczko u progu zagłady*. Warszawa: PWN.
- Jakimowicz, T. (1994). „*Ku pożytkowi i piękności*”. *O zabudowie folwarków w Wielkopolsce*. [w:] *Architektura niedostrzegana. Budownictwo folwarczne Wielkopolski*. Poznań: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.
- Jaroszewski, T. (1993). *Dwór polski tuż przed I wojną światową*. [w:] T. Hrankowska, red., *Przed wielkim jutrem: sztuka 1905-1918: materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa, październik 1990. Warszawa: PWN.
- Jaroszewski, T. i Baranowski, W. (1995). *Marzenie o białym dworze. Rozważania o pałacach i dworach powstałych na Mazowszu w dwudziestoleciu międzywojennym*. [w:] T. Hrankowska, red., *Dwór polski w XIX wieku: zjawisko historyczne i kulturowe*. Warszawa: Stowarzyszenie Historyków Sztuki.
- Kajzer, L. (2010). *Dwory w Polsce: od średniowiecza do współczesności*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Klause, G. (1999). *Roger Ślawski 1871-1963: architekt*. Poznań: Wydawnictwo Miejskie.
- Kodym-Kozaczko, G. (2006). *System przestrzenny wielkopolskich zespołów rezydencjonalno-folwarcznych, zagrożenia i szanse*. [w:] Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych, t. 2.
- Libicki, M. i Libicki, P. (2008). *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
- Leśniakowska, M. (1992). „*Polski dwór*”: *wzorce architektoniczne, mit, symbol*. Warszawa: Instytut Sztuki PAN.

²⁶ Problem tej podejmuje realizowana praca doktorska mgr inż. arch. kraj. Daniela Mikulskiego pt. *Analiza i ocena zmienności krajobrazu Ziemi Średzkiej w kontekście ochrony aktywnej śladów kultury folwarcznej*. Promotor dr hab. inż. arch. Elżbieta Raszeja. Przewód doktorski otwarty na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej.

- Ostrowska-Kęłbowska, Z. (1969). *Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*. Poznań: PTPN.
- *Rejestr zabytków województwa wielkopolskiego – nieruchome*. Oprac. KOBIDZ w Warszawie.
- Rozbicka, M. (2003). *Dom mieszkalny średniozamożnego ziemianina. Studia nad teorią i praktyką projektową (1918-1939)*. „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki: teoria i historia”, z. 1/4.
- Rozbicka, M. (2004). *Dwór w Ciechankach, czyli o modernizmie w „rzeczywistym zastosowaniu”*, [w:] A. Sieradzka, red., *Dwór polski: zjawisko historyczne i kulturowe*. Warszawa: Stowarzyszenie Historyków Sztuki.
- Skuratowicz, J. (1992). *Dwory i pałace w Wielkim Księstwie Poznańskim*. Międzychód: Wydawnictwo „Eco”.
- Skuratowicz, J. (1993). *Dwór polski tuż przed I wojną światową*. [w:] T. Hrankowska, red., *Przed wielkim jutrem: sztuka 1905–1918: materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, październik 1990*. Warszawa: PWN.
- Tatarkiewicz, W. (1953). *Realizmy i cechy rodzime w sztuce polskiego odrodzenia*. „Sztuka i krytyka”, nr 2.
- Więckowska, J. (1991). *Założenia pałacowe i dworskie – spójność kompozycji i odrębność w krajobrazie*. [w:] T. Rudkowski, red., *Wieś i miasteczko u progu zagłady*. Warszawa: PWN.
- Zachariasz, A. (2004). *Najpiękniejsza i najinteresowniejsza okolica – dwór w krajobrazie w XVIII i XIX wieku*. [w:] A. Sieradzka, red., *Dwór polski: zjawisko historyczne i kulturowe*. Warszawa: Stowarzyszenie Historyków Sztuki.
- *Z powodu konkursu na dwór w Niegowici (1914)*. „Architekt”, z. 1-2.
- *XLVII konkurs Kola Architektów w Warszawie na projekt Domu ludowego na wsi (1915)*. „Przegląd Techniczny”, nr 35-36.